

อรชุนกฤษณะ: วาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขัน

Arjuna and Krishna: the Powerful Speech in Tight Situations

ชำนาญ เกิดช่อ^{1*}, กัญจนพร เกิดช่อ², กฤติยา ถ้ำทอง³

Chamnarn Kerdchor¹, Kanchanaphon Kerdchor², Krittiya Tumtong³

วิทยาลัยสงฆ์นครน่านเฉลิมพระเกียรติ¹⁻², วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี³

Nakhon Nan Buddhist College¹⁻², Buddhist College of Buddhism Panyasri Dvaravati³

*Corresponding Author, Email: pirabngoan@gmail.com

(Received: March 15, 2021 | Revised: May 30, 2021 | Accepted: May 30, 2021)

บทคัดย่อ

ปัจจุบันผู้คนประสบปัญหานานาประการ ทั้งจากปัจจัยภายในคือ ความคิดของตัวเอง และปัจจัยภายนอกคือสภาพแวดล้อม ซึ่งถาโถมมากับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ส่งผลให้บางจังหวะชีวิตเกิดความท้อแท้ขึ้นมา จนทำให้ต้องการกำลังใจจากใครสักคนมาปลอบประโลมเพื่อปลุกให้มีพลังดำเนินชีวิตต่อไปได้ บทความวิชาการนี้ผู้เขียนมุ่งนำเสนอแหล่งสร้างพลังใจที่สำคัญยิ่งแหล่งหนึ่งคือเนื้อหาในคัมภีร์ภควัทคีตาที่กล่าวถึงตัวละครเอกคืออรชุนและกฤษณะ (อรชุนผู้ต่อสู้กับข้าศึกภายในคือความคิดของตัวเองขณะอยู่ท่ามกลางสนามรบ กฤษณะผู้กล่าววาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขันนั้น) เพื่อคลี่วาทะที่พระกฤษณะทรงประทานแก่กุมารอรชุนผู้ท้อแท้ไม่ยอมรับให้กลับมีพลังลุกขึ้นมารบจนได้รับชัยชนะ องค์ความรู้จากบทความนี้คือ หลักการสร้างพลังใจด้วยตัวเอง 4 ระยะ ได้แก่ ระยะแรก ให้ *หยุดนิ่งเพื่อทบทวน* ด้วยการตั้งสติ ตกใจเตือนตนเอง มองโลกและปัญหาอย่างรอบด้าน ระยะที่สอง ให้ *ฟื้นฟูพลัง* โดยฟัง

หลักคำสอนทางศาสนาหรือคำพูดแนวให้กำลังใจมาบำรุงจิตใจ ระยะที่สาม ให้เดินทางอย่างมีความหวัง ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับให้ดีที่สุด มองโลกในแง่บวก ระยะที่สี่ ให้เดินทางอย่างมั่นใจ โดยวางใจเป็นกลางในทุกสภาพปัญหา คิดถึงครอบครัวคนที่รัก และเชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถทำได้ดีที่สุดในทุกสถานการณ์

คำสำคัญ: อรชุน; กฤษณะ; วาทีะสร้างพลัง; สถานการณ์คับขัน

Abstract

Today, people face a wide variety of problems both from internal factors - their own thoughts, and external - environments, which have been overwhelmed by technological advancements resulting in discouraging certain rhythms of their lives that they need encouragement from someone can come to comfort and raise the strength to go on. The academic article aimed to present one of the most important sources of spirituality, the Bhagavad Gita, which describes the protagonists are Arjuna and Krishna. (Arjuna, who fights with the enemy within is his mind while in the middle of the battlefield. Krishna, who delivered powerful speech in those difficult situations.) This article wanted to expand the words that Krishna gave to Kumar Arjuna, who was discouraged, did not want to fight back to have the power to rise to battle until victory. The knowledge of this article is the four phases of self-empowerment: the first phase is to

pause for review by mindfulness, self-admonition and a comprehensive view of the world and problems. The second phase is to raise strength by relying on religious doctrines or words of encouragement to nourish the mind. The third phase is to move forward hopefully by performing the duties best and optimism. The fourth phase is to go ahead with confidence by relying on impartiality in all problems, thinking about family, loved ones, and believing in oneself that can do the best in every situation.

Keywords: Arjuna; Krishna; the Powerful Speech; Tight Situations

1. บทนำ

ในสถานการณ์โลกปัจจุบัน ผู้คนประสบปัญหานานาประการ ทั้งจากปัจจัยภายในคือความคิดของตัวเอง และปัจจัยภายนอกคือสภาพแวดล้อม ซึ่งถ้าโยงมากับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ถึงแม้ในทุกสถานการณ์จะมีมุมมองสองด้านเช่นกับเงินเหรียญ คือมีทั้งแง่บวกและแง่ลบ อยู่ที่ใครจะมีความสามารถหยิบจับเอาแง่ไหนมาใช้ในชีวิตได้มากกว่า ใครมองแง่บวกหรือเห็นโอกาสมากกว่าย่อมประสบความสำเร็จมากกว่าก็ตาม แต่ทว่าบางช่วงจังหวะของชีวิตอาจมีสักครั้งหรือหลายครั้งที่พื้นที่ของความท้อแท้เพราะปัญหาใดปัญหาหนึ่งเข้ามาเบียดแย่งแสดงอำนาจออกมา เมื่อถึงเวลานั้นเราท่านอาจต้องการกำลังใจจากใครสักคนมาปลอบประโลมเพื่อปลุกให้มีพลังดำเนินชีวิตต่อไป คำสอนทางศาสนาเป็นแหล่งพลังงานที่สร้างสารกำลังใจได้มากที่สุด เช่นเนื้อหาในคัมภีร์ภควัทคีตาของศาสนาพราหมณ์ที่กล่าวถึงตัวละครเอกคืออรชุนและกฤษณะ ซึ่งฝ่ายแรกเกิด

ความท้อแท้อย่างหนัก ส่วนฝ่ายหลังก็ระดมใช้วาทะปลุกใจให้เกิดพลังในสถานการณ์คับขันคือขณะกำลังอยู่ในสนามรบอย่างหนักเช่นกัน วาทะปลุกใจหรือเทคนิคการทำลายความท้อแท้ให้เกิดกำลังใจเช่นนี้ เป็นประหนึ่งน้ำทิพย์ชดดวงใจที่หล่อหล่อเหี่ยวให้หยดใบชูก้านเดิบโตได้อย่างมั่นคง แม้แต่มหาตมะ คานธี ปราชญ์โลกคนสำคัญของอินเดีย ยังกล่าวถึงสรรพคุณของภควัทคีตาไว้ว่า “เมื่อได้ข้าพเจ้ารู้สึกผิดหวังท้อแท้มองไม่เห็นหนทางในการแก้ปัญหาชีวิต เมื่อนั้นข้าพเจ้าจะหันหา “ภควัทคีตา” หลังจากอ่านบทโคลกอันช่วยประโลมดวงใจอ่อนล้าแล้ว ข้าพเจ้าก็จะยิ้มออก” (สมภาร พรหมทา, 2542, น. 18) ดังนั้น ผู้เขียนจึงมองเห็นว่า การศึกษาเรื่องภควัทคีตา โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ อรชุนท้อแท้และภฤชณะใช้วาทะปลุกใจ เป็นเรื่องที่น่าสนใจสามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันสำหรับบุคคลทั่วไปได้ บทความนี้ผู้เขียนจะนำเสนอประวัติความเป็นมาของภควัทคีตา โดยสังเขป วาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขัน การนำ วาทะสร้างพลังมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและบทสรุป โดยอิงเนื้อหาจากหนังสือศรียัมภควัทคีตา (เพลงแห่งชีวิต) ของภฤชณะไทวปายนวายุสา สำนักนแปลของ แสง มนวิฑูร ซึ่งเป็นฉบับแปลภาษาไทยฉบับแรก

2. ประวัติความเป็นมาของภควัทคีตาโดยสังเขป

ภควัทคีตา เรียกชื่อเต็มว่า ศรียัมภควัทคีตา มีการสร้างคำมาจากคำสองคำคือ ภควัท + คีตา ภควัท แปลว่า องค์ภควัน หมายถึง พระภฤชณะ หรือพระพรหม คีตา แปลว่า สิ่งที่เขาขับร้อง หรือเพลง คำว่า ภควัทคีตา จึงแปลได้ว่า บทเพลงแห่งองค์ภควัน (สมภาร พรหมทา, 2542, ชื่อเรื่อง) เพลงแห่งชีวิต (แสง มนวิฑูร, 2515, ชื่อเรื่อง) บทเพลงของพระเป็นเจ้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, น. 50-51) ภควัทคีตาเป็นคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู รจนาโดย

ฤกษ์ฤกษ์ ไทพายนวาศ ประมาณ 1,000 – 1500 ปี ก่อนคริสต์ศักราช (แสง มนวิฑูร, 2515, น. (4)) เป็นบรรพ(หัวข้อ)หนึ่งของคัมภีร์มหากาพย์มหากาโรตะชื่อว่า ฤชมบรรพ มีเนื้อหารวมทั้งหมด 18 อัธยาย(ตอน) เนื้อหาส่วนมากกล่าวถึงหลักปรัชญา 2 อย่าง คือ หลักอภิปรัชญา (เกี่ยวกับอาตมัน) และหลักจริยศาสตร์ (เกี่ยวกับหน้าที่กษัตริย์) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, น. 50-51) มหาตมะ คานธี แสดงทรรศนะเกี่ยวกับภควัตคิตาไว้ว่า “สงครามในภควัตคิตาเป็นการจำลองสงครามภายในตัวมนุษย์ ฝ่ายหนึ่งคือตัวแทนธรรมชาติฝ่ายดีงาม อีกฝ่ายหนึ่งคือตัวแทนธรรมชาติฝ่ายต่ำ แสดงให้เห็นแก่นแท้ของชีวิต” (สมภาร พรหมทา, 2542, น. (18))

3. วาทีสร้างพลังในสถานการณ์คับขัน

3.1 อรชุนก่อนรบ

ณ ทุ่งราบกุรุเกษตร (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของนครเดลีปัจจุบัน) ช่วงเวลา 1,000 – 1,500 ปี ก่อนคริสตกาล ผู้คนมากมายจากสองราชวงศ์มารวมกันแน่นขนัด ราชวงศ์เคารพนำทัพโดยกุมารทุโรธน์(ผู้แย่งชิงเมืองหัสตินาปุระไปโดยมิชอบธรรม) ราชวงศ์ปาณฑพนำทัพโดยกุมารอรชุน(ผู้ยกทัพไปชิงเมืองกลับคืน) เการพมีจอมทัพคือฤชมะและอาจารย์ไทรณะ ปาณฑพมีจอมทัพคือฤชมะและอรชุน แต่ละฝ่าย มีทหารกล้ามากมาย (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 1-4) ก่อนรบ ทุโรธน์ทรงปลุกใจนักรบให้ยอมสละชีพเพื่อคว่ำชัยชนะให้ได้ อาจารย์ไทรณะโห่ร้องกึกก้องเป่าสังข์หวีดกังวาน เสียงสังข์บันเทาะวังกลองศึกและเขาสัตว์ก็ถูกประโคมขึ้นพร้อมกันดังอึกทิกไปทั่ว พลันบนรถใหญ่เทียมม้าขาว ฤกษ์ฤชเป่าปณญจชัยสังข์ (เครื่องเป่าขับไล่สิ่งชั่วร้ายทำด้วยเปลือกหอยสังข์หุ้มกายปณญจนอสูร) กุมารอรชุนทรงเป่าสังข์ทิพย์รับ สังข์และเครื่องประโคมก็ดังขึ้นเพื่อปลุกใจ

ให้อีกheimพร้อมต่อสู้ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 4-5) เมื่อต่างฝ่ายต่างประจันหน้ากัน อรชุนทรงยกธนูขึ้นเตรียมพร้อม ทรงบอกให้กฤษณะนายสารถีขั้บรถไปกลางสนามรบเพื่อดูหน้าันกรบฝ่ายทุรโยธน์และเพื่อจะเลือกสังหารเฉพาะผู้ที่ควรสังหาร (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 6-7)

3.2 อรชุนท้อแท้

เมื่ออรชุนอยู่ท่ามกลางสนามรบมองเห็นนักรบทั้งสองฝ่ายก็พลันตกพระทัย เพราะภาพที่เห็นมิใช่ใครอื่น ล้วนคนคุ้นเคยกันทั้งนั้น ด้วยทั้งสองฝ่ายเป็นพี่น้องกัน แต่ต้องมาหมายห้าันเพราะความหลงความโลภแท้ๆ แล้วท้าวเธอก็สลดสังเวชและทรงท้อแท้พระทัยอย่างยิ่ง ถึงกับตรัสว่า กฤษณะ เมื่อเราได้เห็นญาติที่เตรียมพร้อมรบ เราแขนขาอ่อน ปากแห้ง ตัวสั่น ขนลุกชัน ไม่อาจจะยืนอยู่ได้ เรามองไม่เห็นทางดีเลยในการที่จะประหารพวกพ้องในศึกนี้ เราไม่ต้องการชัยชนะ ไม่ต้องการราชสมบัติ และแม้แต่ชีวิตเราก็ไม่ต้องการ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 8-9)

จากข้อความนี้ จะเห็นได้ว่า ภาวะจิตใจของอรชุนอยู่ในขั้นวิกฤติ ไม่สามารถที่จะรบต่อไปได้ ถ้าขึ้นเป็นอย่างนี้ต่อไป มิเพียงแต่ท้าวอรชุนจะพ่ายแพ้เท่านั้น แม้แต่กองทัพทั้งกอง ก็ต้องพ่ายแพ้

ลองวิเคราะห์ดูเหตุผลที่อรชุนทรงยกขึ้นมาอ้าง ก็น่าเห็นใจ เพราะทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็นญาติ กันทั้งนั้น เป็นธรรมดาอยู่เอง มนุษย์ปุถุชน เช่นเราท่าน ไม่สามารถจะทำได้ นิ้มองในแง่ของความรู้สึกที่ทุกคนเป็น อรชุนถึงแม้เป็นนักรบผู้เก่งกล้า ฝึกฝมือมาเพื่อเผชิญกับการฆ่าฟันข้าศึกให้สิ้น แต่ภายในใจ ก็ยังมีความอ่อนแอ ยังมีความรัก ต่อผู้ที่คุ้นเคยกัน จึงยากที่จะตัดสินใจสังหารได้

ลองมาดูเหตุผลอื่นๆ ที่ทำเอาเธอทรงยกมา อันแสดงให้เห็นความเมตตา และทรงคุณธรรมของพระองค์

ทรงห่วงใยนักรบ - แม้พระองค์จะชนะและได้ครอบครองความเป็นใหญ่ ในไตรภพ ก็ไม่ทรงปรารภณา ถ้าความชนะได้มาเพราะต้องประหารญาติพี่น้อง (แสง มนวิthur, 2515, น. 10)

ทรงกลัวบาป - แม้จะฆ่าทुरโยธน์ผู้ประสงค์จะฆ่าพระองค์แล้วจะได้อะไร คงจะได้แต่บาป (แสง มนวิthur, 2515, น. 11)

ทรงมองเหตุการณ์หลังจากการรบสิ้นสุด - เมื่อญาติตายไปแล้วจะมีความสุขอย่างไร (แสง มนวิthur, 2515, น. 11)

ทรงเห็นโทษของการทำลายตระกูล - การทำลายตระกูล ธรรมประจำตระกูลย่อมเสื่อมไป (แสง มนวิthur, 2515, น. 12)

ทรงห่วงธรรม - เมื่อธรรมประจำตระกูลเสื่อม อธรรมย่อมปรากฏ (แสง มนวิthur, 2515, น. 12)

ทรงห่วงวรรณสังกร (การเสียวรรณะ) - เมื่อธรรมปรากฏ สตรีประจำตระกูลก็หายาก การเสียวรรณะก็เกิดง่าย (แสง มนวิthur, 2515, น. 12)

ทรงมั่นในคำสอนทางศาสนา (พระเวท) - การเสียวรรณะจะทำให้ทกนรก ทั้งผู้ทำลาย ปวงญาติ ทั้งตระกูลก็จะตกต่ำ (พระเวทสอนให้มั่นในวรรณะ ๔ คือ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร) (แสง มนวิthur, 2515, น. 13)

ทรงห่วงหน้าที่ประจำวรรณะ - เมื่อเกิดการเสียวรรณะ หน้าที่ประจำวรรณะ ก็จะสูญ (แสง มนวิthur, 2515, น. 13)

ทรงห่วงมนุษยชาติ - เมื่อทุกคนสูญหน้าที่ประจำวรรณะ ก็จะพากันตกนรก (แสง มนวิthur, 2515, น. 13)

ทั้งหมดนี้ เป็นความวิตกที่เกิดขึ้นแก่ทำวเธอ และเป็นความห่วงเหล่านักรบที่มารบ ความคิดเห็นต่างๆ ในเรื่องการเสียวรรณะ และการเสียหน้าที่

ประจำวรรณะ มีสอนไว้ในคัมภีร์พระเวท ซึ่งพระองค์ทรงได้รับฟังศึกษามา เพราะฉะนั้นเหตุผลต่างๆ ที่พระองค์ทรงยกมาก็สมเหตุอยู่ จึงทำให้พระองค์ทรงท้อแท้และไม่คิดรบ แต่ก็ถูกต้องในส่วนเดียวเท่านั้น เพราะพระองค์ยังมีได้มองในอีกมุมหนึ่ง ซึ่งเหมาะสมกับสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้น ซึ่งต้องอาศัยฤกษ์ขึ้นน้ำให้

หลังจากอรชุนทรงมีพระดำรินั้นแล้ว ก็ทรงคร่ำครวญว่า โธ โธ นี่เราเริ่มริจะทำบาปใหญ่ ตั้งใจจะฆ่าญาติของเราเอง เพราะละโมภในราชสมบัติและความสุขของคนทั้งหลายละหรือ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 14)

มาถึงตรงนี้ อรชุนหมดสิ้นกำลังใจ พลังกายสูญ ถึงกับร้องออกมาเสียงดังมองไม่เห็นทางออกให้เดินไปข้างหน้า มีแต่จะถอยและยอมตายเสียเองว่า ถ้าแม้ทศรียจะถืออาวุธมาฆ่าตอนนี้ ก็พร้อมตายและจะมีความสุขยิ่งกว่าต้องสู้ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 14) ว่าแล้วท้าวเธอก็ทรุดกายหมดเรี่ยวแรงถอดใจออกจากร่างกายอันทรงพลัง เหลือเพียงร่างที่อ่อนเปลี้ยไม่มีทางต่อกรกับผู้ใดได้เลย แม้แต่ศัตรูที่เป็นเด็กก็สามารถเอาชนะได้อย่างง่ายดาย พระองค์ทรงปัดธนูและศรทิ้ง ในพระทัยเต็มไปด้วยความท้อแท้โศกเศร้าและหดหู่ใจ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 14)

3.3 อรชุนฟังวาทะของฤๅษณะ

เมื่อฤๅษณะ(องค์นารายณ์จำแลง)เห็นอรชุนมีอาการเช่นนั้น จึงใช้วาทะสร้างพลังหรือเทคนิคปลุกใจเพื่อโน้มน้าวอารมณ์อรชุนให้เป็นปกติ เป็นลำดับดังนี้ เบื้องต้นได้กล่าวคำถามเชิงกระตุ้นสติว่า ทำไมถึงอ่อนแอหนัก การทำเช่นนี้เป็นวิธีของคนโง่เขลา ไม่สามารถไปสวรรค์ได้ ทั้งยังเสียชื่อเสียงแก่ท่านมิใช่หรือ ? (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 19)

การกล่าวเช่นนี้เป็นการเตือนให้คิดพิจารณาตนเองว่า กำลังทำอะไรอยู่สมควรทำไหม นี่คือเทคนิค ที่หนึ่ง *เตือนสติ*

เทคนิคที่ 2 *กระตุ้น* – อย่าทำอย่างนี้ แบบนี้ไม่ใช่การกระทำแบบชาวชาตินี้กรบเช่นท่านเลย อย่าอ่อนแอ ปิดมันทิ้งไป มาเถอะ ลูกขึ้นๆ (แสง มนวิthur, 2515, น. 20)

ท้าวเธอเมื่อได้สดับดังนี้แล้วก็มีกำลังใจขึ้นบ้าง แต่ยังติดที่ผู้มีพระคุณทั้งสองคือท่านภิชมะ และโอรณาจารย์ ผู้เคยสอนวิชาให้ มีหรือจะยิงธนูใส่ผู้มีพระคุณได้ (แสง มนวิthur, 2515, น. 20) ถึงกับตรัสว่า การฆ่าครูแล้วได้สมบัติมาก็เหมือนกับการกินอาหารที่ระคนด้วยเลือด ถ้าเป็นเช่นนี้ ขอยอมกินอาหารที่เขาให้ทานดีกว่า (แสง มนวิthur, 2515, น. 20) นี่คือการขัดแย้งระหว่างคุณธรรมข้อกตัญญู กับหน้าที่ แล้วทรงขอร้องให้ภุชณะสอนและยอมตัวเป็นศิษย์ (แสง มนวิthur, 2515, น. 21) แต่ก็ยังมองไม่เห็นความสุขที่เกิดจากการบอญุติ จึงยืนยันว่า จะไม่รบอีกเช่นเคย (แสง มนวิthur, 2515, น. 22)

เทคนิคที่ 3 *ปรับความคิด* – ท่านกำลังโศกถึงผู้ซึ่งไม่ควรโศกถึง แม้จะตรัสถ้อยคำอันหลักแหลม แต่ก็ไม่ทราบความหมายที่แท้จริง ผู้ที่รู้ถึงความจริงย่อมไม่เสียใจต่อสิ่งที่มีชีวิตและเสียชีวิต (แสง มนวิthur, 2515, น. 23)

ความข้อนี้ เป็นการปรับทัศนคติของท้าวเธอให้หันมามองในมุมใหม่ และชวนให้ท้าวเธอสงสัยว่า ยังพอมีทางอื่นนอกจากที่คิดไว้อีกไหมนะ

เทคนิคที่ 4 *อาตมันและความหมายของชีวิต* – ทั้งเรา ท่าน และภษัตรีย์ทุกคนในที่นี้ เคยเกิดมาแล้ว และจะเกิดต่อไป ร่างกายเป็นแค่ที่อาศัยของอาตมันเท่านั้น ไม่มีวันสูญไปเช่นร่างกาย และอาตมันนี้ ใครๆ ทำลายมิได้ สิ่งนี้เรียกว่าศรี

ริน (จิตซึ่งอาศัยร่าง) สิ่งนี้ไม่ฆ่าใคร ไม่มีใครฆ่า ลมพัดไม่ได้ ไฟไหม้ไม่ได้ น้ำเปียกไม่ได้ สิ่งนี้อาศัยร่างแล้วก็เปลี่ยนร่างใหม่ เปรียบเหมือนกับการเปลี่ยนเสื้อผ้า คนฉลาดเขาคิดกันอย่างนี้ มีแต่คนโง่เท่านั้นที่เข้าใจผิดว่า สิ่งนี้เราฆ่า สิ่งนี้ฆ่าเรา สิ่งนี้สูญ อรชุน ท่านทราบความจริงนี้แล้ว จะมัวช้าอยู่ไย รบซะ แล้วท่านจะพบกับความสุข (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 23-27) และถึงแม้ท่านจะมีความคิดว่า สิ่งนี้ต้องเกิดต้องตายเสมอ ก็เป็นความเที่ยง สิ่งที่เกิดต้องตาย สิ่งที่ตายต้องเกิด ฉะนั้นท่านไม่ควรเสียใจในสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 27)

ข้อความตอนนี้เป็นการใช้เทคนิคที่เป็นปรัชญา เพราะยกเอาหลักอาตมมันมาชี้ให้เห็นว่า มีสภาพเป็นอมตะ แต่ถ้ามองในแง่จิตวิทยาก็สามารถมองได้ คือชี้ให้เห็นว่า ชีวิตมีเกิดแล้วก็ต้องตายเป็นธรรมดา ฉะนั้นอย่ามัวโศกอยู่เลย รบก็ตาย ไม่รบก็ตาย จะปล่อยให้ตายไปเฉยๆ โดยไม่รบได้ยังไง ก็ตอนนี้ ขณะนี้ ท่านอยู่ที่สนามรบมิใช่หรือ ถ้าจะตายก็ตายด้วยการรบดูจะสมควรกว่า การที่ยกเอาอาตมมันมาพูดก็เพื่อสร้างกำลังใจ ปลุกใจ ให้หายโศก ว่าตนฆ่าผู้อื่น และผู้อื่นได้ฆ่าตน

เทคนิคที่ 5 กล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์ - พิจารณาหน้าที่โดยตรงของท่านซิ ท่านไม่ควรจะหวั่นไหว เพราะในนามกษัตริย์ ไม่มีอะไรจะดีกว่าสงครามที่เป็นธรรม (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 29) และว่า ถ้าท่านจักไม่ทำสงครามอันเป็นธรรมเช่นนี้ไซ้ ท่านก็จะละเลยหน้าที่โดยตรงของท่าน และเกียรติยศของท่านจะเสื่อมเสีย (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 29) ปวงมนุษย์ จะโฆษณาความเสียชื่อเสียงของท่านไม่มีที่สิ้นสุด และความเสียชื่อเสียงจะร้ายยิ่งกว่าความตายสำหรับผู้มีกำเนิดสูง (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 29)

ความตอนนีถือว่าสำคัญยังสามารถจับจุดของท้าวอรชุนได้เลย เพราะหน้าที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์ ยิ่งเป็นกษัตริย์ด้วยแล้ว ยิ่งสำคัญยิ่งยวด ลองวิเคราะห์ เหตุผลของท้าวเธอกับเหตุผลของกฤษณะแล้ว ความข้อนี้ น่าจะลบ เหตุผลเกือบทั้งหมดของท้าวเธอได้ เพราะกษัตริย์มีหน้าที่รบ ยิ่งในสงครามที่เป็นธรรมเช่นนี้ด้วยแล้วยิ่งต้องรบ จะมัวทำอืดออดไม่ได้ ถึงแม้อีกฝ่ายจะเป็นญาติกันก็ตาม เขาพร้อมรบอยู่แล้วถ้าท่านไม่พร้อมก็มีแต่เสียอย่างเดียว

เทคนิคที่ 6 ศัตรูคูหมื่น – ศัตรูของท่านจะพากันกล่าวถ้อยคำอันไม่ควรกล่าวเป็นอันมาก ทั้งจะหมิ่นประมาทความสามารถของท่าน อะไรจะทำให้เจ็บใจได้ยิ่งกว่านี้ (แสง มนวิthur, 2515, น. 30)

ตรงนี้ตอกความรู้สึกของท้าวเธอยิ่งนัก เพราะผู้ที่เป็นกษัตริย์จะมีอะไรเจ็บใจยิ่งไปกว่าการดูหมิ่นว่า หนีการรบเล่า ชาตินักรบ หากหนีการรบจะเอาหน้าไปไว้ที่ไหน อยู่ไปก็อายเขา แล้วจะอยู่ไปทำไม สู้รบให้ตายกันไปข้าง จะดีกว่า

เทคนิคที่ 7 มองแต่มุมเดียว – หากถูกฆ่า ท่านก็จะได้ส่วยสวรรค์ ถ้าชนะก็จะได้ครองแผ่นดิน ฉะนั้น จงลุกขึ้นทำความตกลงใจที่จะรบเถิด อรชุน (แสง มนวิthur, 2515, น. 30)

ความข้อนี้ ถือได้ว่าเป็นตอนที่สำคัญมากและมีชื่อเสียง เพราะเป็นความที่ให้ความหมายดี จูงใจไปในทางเดียวคือให้รบ ให้ลุยไปข้างหน้า ผลจะเกิดขึ้นมาก็มีแต่ได้กับได้ ไม่มีอะไรเสีย เป็นการชี้เป้าหมายที่ชัดเจน และเข้าใจง่าย

เทคนิคที่ 8 ใจเป็นกลาง – จงทำความสม่ำเสมอ ในสุขและทุกข์ ลากและเสื่อมลาก ความชนะและความแพ้ แล้วเตรียมพร้อมรบเถิด ท่านจะไม่บาป (แสง มนวิthur, 2515, น. 31)

เมื่อบอกถึงผลอันเกิดจากการไม่รบและการได้รับเกียรติ ได้รับความสุขจากการรบแล้ว ก็ให้วางตนเป็นกลางในวันทวษธรรม หรือธรรมที่เป็นคู่ๆ กัน ซึ่งในพระพุทธศาสนาเรียกว่าโลกธรรม เป็นการยกระดับจิตของอรชุนให้สูงขึ้น ให้มองผ่านสิ่งที่กำลังเป็นไป ให้ควบคุมอารมณ์ให้อยู่เหนือสภาพการณ์ที่อยู่ข้างหน้า ซึ่งเป็นหลักปรัชญาสาขายะ กฤษณะยกเอาหลักปรัชญาโยคะและหลักปรัชญาอื่นๆ มาโอวาท เพื่อยกระดับจิตของอรชุนให้สูงขึ้นๆ ตามลำดับ จนเรียกว่าหลุดพ้นจากชั้นธรรมดา มาถึงตอนนี้ภาวะท้อแท้ของอรชุนเริ่มหมดไปและพัฒนาสูงขึ้นจากเดิม วาเทสร้างพลังหรือเทคนิคการจูงใจ ของกฤษณะถือว่าได้ผลสำเร็จระดับหนึ่งแล้ว

เทคนิคที่ 9 *เสริมพลังให้กับใจ* – อาตมาเป็นกาล กระทำการผลาญโลก กำลังลงมือผลาญโลก ท่านจงลุกขึ้น จงรับเกียรติยศเพราะชนะศัตรู จงเสวยราชสมบัติอันมั่งคั่ง พวกเหล่านี้อาตมาประหารแล้ว ท่านจงเป็นผู้อำนวยการเกิด จงชนะ จงอย่ากลัว รบซิ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 174)

มาถึงตอนนี้ ท้าวอรชุน ได้สดับโอวาทเกี่ยวกับหลักปรัชญาต่างๆ มาอย่างดี ระดับความคิดและอารมณ์ผ่านความท้อแท้มาแล้ว แต่ก็ยังไม่รบ ฉะนั้น กฤษณะจึงเริ่มแสดงตัวตนที่แท้จริงโดยบอกว่าศัตรูได้ถูกกำจัดไปแล้ว ที่เห็นอยู่ก็เพียงแต่ร่างเท่านั้น และกระตุ้นให้ท้าวเธอรบ ความเป็นจริงศัตรูจะถูกองค์กฤษณะสังหารไปแล้วจริงหรือไม่ก็ตาม แต่การให้กำลังใจให้ลุกขึ้นสู้ พร้อมทั้งบอกว่าศัตรูไม่มีทางชนะ ท้าวเธออย่ากลัว เป็นเทคนิคจูงใจที่เยี่ยมวิธีหนึ่ง เพราะเมื่อบุคคลเห็นทางชนะแล้วพลังก็จะเพิ่มขึ้นอีกโข

เทคนิคที่ 10 *สร้างความเชื่อมั่น* – กฤษณะ (องค์นารายณ์อวตาร) แสดงรูปแท้จริงให้กุมารอรชุนเห็นแล้วกล่าวว่า “ความกลัวจงอย่ามีแก่ท่าน ความมม

งายจงอย่ามีแก่ท่าน เพราะได้เห็นรูปเช่นนี้ของอาตมา ท่านจงหายกลัว มีใจเอิบอิมิ คุรูปของอาตมาอีกครั้ง” แล้วแสดงรูปสีกรของตนเองอีก แล้วกลับเป็นร่างเดิมและปลอบอรชุนให้หายกลัว (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 182)

องค์พระกฤษณะทรงนิรมิตพระรูปเป็นแบบต่างๆ ให้ท้าวเธอชม เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในพระองค์และเพื่อให้ทราบถึงอำนาจของพระพรหม ถึงตอนนี้ได้ทรงนิรมิตพระรูปอันน่ากลัว ท้าวเธอมองแล้วเกิดความกลัวจึงได้นิรมิตรูปอันงดงามให้ชมเพื่อคลายอาการกลัวและมีความมั่นใจมากขึ้น พร้อมทั้งปลอบท้าวเธอให้หายกลัว ท้าวอรชุนจึงทูลว่า “รูปมนุษย์ของพระองค์อันละมุนละม่อมนี้ข้าพเจ้าเห็นแล้ว บัดนี้ ข้าพเจ้าสำรวมได้แล้ว มีใจสงบเป็นปกติแล้ว (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 182) มาถึงตอนนี้จึงยืนยันได้อย่างแน่นอนว่า ท้าวอรชุนมีใจเป็นปกติและสภาพจิตใจพร้อมจะรบแล้ว

ต่อจากนั้น องค์พระกฤษณะจึงกล่าววาหะสร้างพลังโดยยกหน้าที่ของกษัตริย์มากล่าวให้ท้าวเธอได้ระลึกอีกครั้งว่า หน้าที่ของกษัตริย์ที่เกิดจากนิสัยเดิมคือ ความกล้าหาญ ทรงเดช ความมั่นคง ความเข้มแข็ง ความไม่ครั่นคร้ามในสงคราม บริจาคทาน และความสามารถในการปกครอง (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 267) การที่ทรงยกมาอีก เพื่อให้ท้าวเธอได้มีความกล้าหาญ เข้มแข็ง ไม่ครั่นคร้ามในสงคราม อย่างที่เพิ่งเป็น ถือว่าเป็นการปิดทางความท้อแท้มีให้เกิดขึ้นอีก นับว่าเป็นวิธีหรือเทคนิคที่ยอดเยียมมาก จะขอยกคุณสมบัติของมหากษัตริย์มากล่าวเสริมเพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คุณสมบัติของกษัตริย์

- 1) คุรตา กล้าหาญ ไม่รู้จักความกลัว
- 2) วีรยะ มีความเพียร ในการเผชิญภัย

- 3) ไชยยะ มั่นคง ไม่ท้อถอย
- 4) เตชะ มียศ มีเกียรติ รู้จักใช้อำนาจในทางที่ถูก
- 5) ทานะ ฝึกฝนในการให้
- 6) ทมะ ระวังจิตใจไว้ได้ รำลึกในเมตตาอยู่เสมอ
- 7) กษมา มีความอดทน มีเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง
- 8) พรหมฌณภักติ ภักดีต่อพรหมณ์
- 9) ประสันนตา ร่าเริง ไม่รู้จักวิตก
- 10) รักษาภาวะ พร้อมจะรักษาประเทศชาติ เพื่อผดุงยุติธรรม
- 11) สัตยะ มีความเห็นอันสุจริต ไม่คิดคดทรยศใคร (เสฐียร พันธ
รังษี, 2542, น. 63)

จะเห็นได้ว่า คุณสมบัติข้อกล่าวหาญ เป็นข้อแรกของผู้ที่เป็นมหากษัตริย์ หากมีความกล้าหาญ ปัญหาทุกอย่างย่อมผ่านลุล่วงไปได้อย่างดี

เมื่อองค์พระกฤษณะทรงให้อิโวาทโดยใช้วาทะจงใจอิงหลักปรัชญาตามหลักคำสอนในสำนักต่างๆ แล้ว สุดท้ายพระองค์จึงตรัสถามท้าวอรชุนว่า เรื่องนี้ท่านฟังแล้วด้วยจิตแน่วแน่มิใช่หรือ ความหลงอันเกิดจากญาณของท่านได้พินาศไปแล้วหรือ (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 277) ท้าวอรชุนทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ถาวร เพราะคำสอนของพระองค์ ข้าพเจ้าจึงสิ้นความหลง ได้สติขึ้น ข้าพเจ้าเป็นผู้มั่นคง สิ้นความสั่นเทิ้มแล้ว จักกระทำตามถ้อยคำของพระองค์” (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 277)

ถึงตอนนี้ความประสงค์ในการปรับสภาพจิตใจที่ท้อแท้ของท้าวอรชุนให้กลับเป็นปกติและมีพลังพร้อมจะรบ ซึ่งองค์พระกฤษณะทรงใช้เทคนิคต่างๆ ตลอดถึงใช้หลักปรัชญามาปลูกปลอบก็เป็นอันสำเร็จผล นับจากบทเริ่มต้นเสียงสังข์ เสียงกลองดังกึกก้องกัมปนาทไปทั่วทุ่งราบกุรุเกษตร ต่างฝ่ายต่างพร้อมจะ

หันหน้าใจนบูกเข้าพันยิงกระซกวิญญาณของอีกฝ่ายให้หลุดออกจากร่าง ทำวอรชุนทรงรบด้วยการต่อสู้กับจิตใต้สำนึกของตน ภายใต้การให้คำแนะนำจากภกษณะ ผู้เป็นสารถิ เป็นลุง และเป็นองค์ นารายณ์อวตาร ทำวอรชุนต้องต่อสู้กับคุณธรรมประจำใจและความบกพร่องต่อหน้าที่ของมหากษัตริย์ หากไม่มีผู้แนะนำเช่นภกษณะ หนทางข้างหน้าของทำวเธอคงจะไม่สามารถประสบกับความสำเร็จดังที่เป็นอยู่ จะอย่างไรก็ตาม ผู้ที่ไม่มีปัญญาโฉนเลยจะเข้าใจหลักคำสอนอันมากไปด้วยหลักปรัชญาได้เข้าใจดังเช่นทำวเธอได้ ทำวเธอจึงเป็นมหาบุรุษโดยแท้

3.4 อรชุนพร้อมรบ

เมื่อทำวอรชุนสามารถพิชิตความท้อแท้ได้แล้ว ทุกอย่างก็พร้อม ชัยชนะรอทำวเธออยู่ข้างหน้า สฤชัย(เสนาของกุมารทุรโยธน์ผู้เป็นโอรสของของทำวธฤตราชภฏร์, สารถิของทำวธฤตราชภฏร์)ผู้เล่าเรื่องภควคคีตานี้ได้กล่าวทิ้งท้ายไว้ว่า “พระภกษณะจอมโยคีสถิตอยู่ที่ใด ทำวอรชุนผู้ทรงธนูอยู่ที่ใด ความชนะ ความเจริญย่อมมี ณ ที่นั้น” (แสง มนวิฑูร, 2515, น. 279)

จากคำกล่าวนี้อาจชี้ให้เห็นว่า เมื่อใด พระภกษณะและทำวอรชุนรบ เมื่อนั้น ชัยชนะย่อมมี

4. การนำวาทะสร้างพลังมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

วาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขันที่พระภกษณะนำมาปลุกใจทำวอรชุนให้มีพลังลุกขึ้นสู้ทั้ง 10 ประการ สรุปได้ดังนี้ 1) เตือนสติ เตือนให้คิดพิจารณาตนเองว่า กำลังทำอะไรอยู่สมควรทำไหม 2) กระตุ้น เขย่าสติให้ตื่นตัวลุกขึ้นมองปัญหาไม่ใช่จมอยู่กับปัญหา 3) ปรังความคิด พิจารณาตรวจสอบ

เหตุผลตามความเป็นจริง ปรับทัศนคติให้หันมามองในมุมใหม่ว่า ยังพอมีทางอื่น นอกจากที่คิดไว้อีกไหมนะ 4) *อาตมฉันและความหมายของชีวิต* ใช้เทคนิคทางศาสนาปรัชญาหรือศาสตร์การดำเนินชีวิตที่เรียนมาเพื่อบอกให้เห็นว่า ทุกชีวิตเกิดแล้วก็ต้องตายเป็นธรรมดา อย่ามัวโศกอยู่เลย รบก็ตาย ไม่รบก็ตาย จะปล่อยให้ตายไปเฉยๆ โดยไม่รบได้ยังไง ในเมื่อขณะนี้ท่านอยู่ที่สนามรบ 5) *กล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์* หน้าที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของมนุษย์ ยิ่งเป็นกษัตริย์ด้วยแล้ว ย่อมสำคัญยิ่งยวด เพราะกษัตริย์มีหน้าที่รบ 6) *ศัตรูคู่อริ* เมื่อไม่ทำหน้าที่ ศัตรูจะพากันหมิ่นประมาท อะไรจะทำให้เจ็บใจได้ยิ่งกว่านี้ เพราะผู้ที่เป็นกษัตริย์จะมีอะไรเจ็บใจยิ่งไปกว่าการดูหมิ่นว่า หนีการรบแล้ว สู้รบให้ตายกันไปข้าง จะดีกว่า 7) *มองแต่มุมเดียว* มองการรบในเชิงบวก ถ้าพ่ายแพ้ถึงกับตายในสนามรบก็ได้ไปสวรรค์ ถ้าชนะก็ได้ครอบครองแผ่นดิน เพื่อผลักดันให้ลุยไปข้างหน้า ผลจะเกิดขึ้นมาแน่แต่ได้กับได้ ไม่มีอะไรเสีย เป็นการชี้เป้าหมายที่ชัดเจนและทรงพลัง 8) *ใจเป็นกลาง* วางใจเป็นกลางในโลกธรรมและทุกสรรพสิ่งในโลก เป็นการยกระดับจิตใจสูงขึ้น มองผ่านสิ่งที่กำลังเป็นไป ควบคุมอารมณ์ให้อยู่เหนือสภาพการณ์ที่อยู่ข้างหน้า 9) *เสริมพลังให้กับใจ* มองเห็นเพื่อนที่เป็นทัพหนุนและมองเห็นวิธีการที่จะทำให้ได้รับชัยชนะ เป็นการปลุกใจให้ฮึกเหิม พลังเพิ่มทบทวี และ 10) *สร้างความเชื่อมั่น* มีความเชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถรบชนะได้อย่างแน่นอนและพร้อมรบ

บุคคลทั่วไปหากประสบปัญหาและเกิดความท้อแท้ สามารถนำวาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขันของพระกฤษณะมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ดังนี้ 1) *เตือนสติ* เตือนตนด้วยตนเองว่า กำลังทำอะไรอยู่ สมควรทำไหม 2) *กระตุ้น* เขย่าสติให้ตื่นตัวมองหาสาเหตุของปัญหาไม่ใช่จมอยู่กับปัญหา 3) *ปรับความคิด* ปรับทัศนคติให้รู้จักหาวิธีแก้ปัญหาหลายๆ ทางว่า ยังมีทางอื่นที่ดีกว่านี้อีกไหม

4) *อาตมมันและความหมายของชีวิต* ใช้หลักคำสอนทางศาสนาปรัชญาหรือศาสตร์ การดำเนินชีวิตที่เรียนมาเพื่อมองให้เห็นว่า ทุกชีวิตเกิดแล้วก็ต้องมีปัญหาเป็น ธรรมดา อย่ามัวท้อแท้อยู่เลย ลุกขึ้นก้าวเดินต่อไปดีกว่า 5) *กล่าวถึงหน้าที่ของ กษัตริย์* หน้าที่ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของมนุษย์ เรามีหน้าที่อะไรก็ทำให้ดีที่สุด ที่ สำคัญอย่าลืมน้ำที่ของมนุษย์คือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน 6) *ศัตรูคู่มือ* กระตุกสติ ตัวเองอีกครั้งว่า หากไม่ทำหน้าที่ของตนเอง ศัตรูหรือคนทั่วไปจะพากันดูหมิ่นเหยียดหยาม 7) *มองแต่มุมดี ๆ* มองโลกในเชิงบวก หาโอกาสในวิกฤตให้พบ 8) *ใจเป็นกลาง* วางใจเป็นกลางในทุกสรรพสิ่ง ยกระดับจิตใจสูงขึ้น มองผ่านสิ่งที่กำลัง เป็นไป ควบคุมอารมณ์ให้อยู่เหนือทุกเหตุการณ์ 9) *เสริมพลังให้กับใจ* มองเห็น ผู้สนับสนุนที่อยู่เบื้องหลัง เช่น พ่อแม่พี่น้องผองเพื่อน หรือแม้แต่ธรรมชาติเพื่อ เพิ่มพลังให้ทบทวี และ 10) *สร้างความเชื่อมั่น* มีความเชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถ ชนะทุกปัญหาทุกสถานการณ์อย่างมีความสุข

5. บทสรุป

อรชุนมีพื้นฐานความรู้ในหลักศาสนาและศิลปะการรบ เกิดความรู้สึกผิดชอบชั่วดี จึงไม่ยอมรบ เพราะรักญาติ กลัวบาปกรรม แต่ขัดกับหน้าที่นักรบ จึง เกิดความคิดสองฝ่ายขัดแย้งกัน ทำให้เกิดความท้อแท้หาทางแก้ไขไม่พบ เมื่อ พระกฤษณะเห็นอาการจึงยกเหตุผลนานาประการมาให้ฟัง ทั้งปลอบใจ ทั้งว่ากล่าวตักเตือน หนักบ้างเบาบ้างแล้วแต่จังหวะจะอำนวยการ นับว่าเป็นวาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขันที่ดีเยี่ยม บุคคลทั่วไปหากประสบปัญหาและเกิดความท้อแท้ สามารถนำวาทะสร้างพลังในสถานการณ์คับขันของพระกฤษณะมาปรับใช้ ในชีวิตประจำวันได้ โดยอาจสรุปเป็นหลักการสร้างพลังใจด้วยตัวเอง 4 ระยะ คือ 1) ระยะแรก ให้ *หยุดทบทวน* ด้วยการตั้งสติ ตักเตือนตนเอง มองโลกและปัญหา

ให้รอบด้าน 2) ระยะที่สอง ให้ พึ่งพลัง โดยพึ่งหลักคำสอนทางศาสนาหรือคำพูด
แนวให้กำลังใจมาบำรุงจิตใจ 3) ระยะที่สาม ให้ เดินหน้าอย่างมีความหวัง ด้วยการ
ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับให้ดีที่สุด มองโลกในมุมมองบวก 4) ระยะที่สี่ ให้ เดินหน้า
อย่างมั่นใจ โดยวางใจเป็นกลางในทุกสภาพปัญหา คิดถึงครอบครัวคนที่รัก และ
เชื่อมั่นในตนเองว่าสามารถทำได้ดีที่สุดในทุกสถานการณ์

เอกสารอ้างอิง

ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับ*

ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สมภาร พรหมทา. (2542). แปลและเรียบเรียง. *ภควัตคีตา (บทเพลงแห่งองค์ภค*
วัน). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.

เสฐียร พันธรังสี. (2542). *ศาสนาเปรียบเทียบ*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ:
สุภาพใจ.

แสง มนวิthur. (2515). แปลสู่ภาคไทย. *ศรีมัทภควัตคีตา หรือ เพลงแห่งชีวิต ของ*
ภควันไหวพายนวยาส. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

Rmananda Prasad. (1996). *The Bhagavadgita*. Delhi: Motilal
Banarsidass publishers private.